

*Валентина Полікарпівна Антонюк**д-р екон. наук, проф.*

ORCID 0000-0003-2100-7343

e-mail: antonukvp@gmail.com,

*Інститут економіки промисловості**НАН України, м. Київ*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ТА ЙОГО РИЗИКИ В РЕАЛІЯХ ВІЙНИ

Актуальність теми дослідження. В системі сучасних чинників економічного розвитку найважливішу роль відіграють людські капітальні активи, тобто робоча сила з її продуктивними здібностями, інтелектом та креативністю. Всесвітній економічний форум у спеціальному випуску Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2020 року розділ другий присвятив людському капіталу (ЛК), в якому відзначено, що людський капітал — це здатності та навички окремих людей та груп населення, які є ключовим фактором економічного розвитку і продуктивності [1]. Щоб забезпечити формування сучасних продуктивних здібностей необхідна якісна система освіти, до якої нині пред'являються все більші вимоги. Про важливість освіти свідчать Цілі сталого розвитку (ЦСР) до 2030 року, які були затверджені на Нью-Йоркському Саміті ООН (2015 р.) зі сталого розвитку. Серед 17 глобальних ЦСР четверта ціль спрямована на забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх [2].

Розвитку якісної та відповідної потребам економіки освіти пріоритетну роль надають в Європейському Союзі, де у 2012 р. був прийнятий стратегічний документ «Переосмислення освіти: інвестиції у професійні навички задля кращих соціально-економічних результатів» з метою підтримки економічної конкуренції та забезпечення ринків праці у висококваліфікованих працівниках. Ставилася завдання посилення співпраці між системою професійної освіти і бізнесом, забезпечення формування навичок для економіки XXI століття, оптимізації попиту і пропозиції стосовно умінь та кваліфікацій на ринку праці, підвищення гнучкості й адаптивності професійної освіти до вимог і викликів сучасної економіки [3]. Ці завдання в подальшому були конкретизовані у стандартах якості освіти, формуванні цифрових навичок, переході до безперервної освіти.

Україна має розвинену систему освіти, що забезпечує формування людського капіталу. За оцінками Світового банку, який з 2018 р. розраховує Індекс людського капіталу (ІЛК), що дозволяє виміряти обсяг ЛК, який може нагромадити до свого 18-річчя дитина, народжена сьогодні при оцінці рівня виживаності, тривалості та якості освіти і стану здоров'я, Україна за ІЛК посідала досить високі місця серед більшості країн світу: у 2018 р. — 50-е із 156 країн, у 2020 р. — 53 позицію із 174 країн [4]. Ці результати досягнуті значною мірою завдяки розвитку системи освіти. В той же час у сфері освіти України залишалось багато невирішених проблем: невисока якість освіти та її суттєва розбіжність у містах і сільській місцевості, не-

достатня відповідність освітньої підготовки у професійно-технічних та вищих навчальних закладах вимогам ринку праці, слабка модернізація навчального процесу та переходу до моделі навчання упродовж життя та інші, які потребували найскорішого вирішення. Можливості щодо удосконалення якості освіти значно погіршилися в умовах повномасштабної війни, розв'язаної Росією, що принесла значні руйнування системі загальної та професійної освіти.

Метою даного дослідження є аналіз стану освіти України з позицій умов формування людського капіталу у відповідності до Цілей сталого розвитку та з висвітленням ризиків і втрат у системі освіти внаслідок воєнних дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам освіти в контексті сталого розвитку, формування людського капіталу та впливу воєн на ці процеси присвячено багато досліджень і публікацій. Такі відомі міжнародні організації, як Світовий банк і Всесвітній економічний форум (ВЕФ) аналізують і здійснюють оцінку людського капіталу, включаючи параметри освіти та розраховуючи Індекс ЛК [5; 6]. Проблематиці людського капіталу в останні роки також присвячено низку публікацій вітчизняних авторів. В них викладено аналіз сучасних проблем інвестування у ЛК, обґрунтування напрямів удосконалення інституційної бази для його збереження і розвитку (О. Васильєва і О. Рибка) [7]; аналіз ЛК у контексті сталого розвитку з урахуванням зарубіжного досвіду (М. Олієвська та Д. Бондаренко [8]; С. Кандиба і О. Шараєнко [9]). У монографії науковців Київського політехнічного інституту ім. Ігоря Сікорського людський капітал аналізується в контексті мобілізаційного потенціалу українського населення [10].

Значна увага в цьому контексті приділяється дослідженню проблем освіти. Фахівцями Світового банку за участю українських спеціалістів було підготовлено у 2019 р. комплексне дослідження системи освіти України [11]. У попередній період вагомим внеском в дослідження освітньої проблематики була Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні [12]. Нині все актуальнішим стає аналіз проблем освіти й формування людського капіталу в умовах війни. Ця проблема знайшла висвітлення у колективній монографії НПУ імені М. П. Драгоманова [13], де розглядається вплив гібридної війни на стан освіти в Україні в 2014-2020 рр. Серед останніх досліджень слід відзначити роботу аналітичного центру Cedos, який здійснив моніторинг впливу на освіту в Україні повномасштабної війни в 2022 р. [14]. У той же час проблеми освіти і людського капіталу потребу-

ють подальшого висвітлення з різних аспектів, в тому числі в площині досягнення Цілей сталого розвитку, які поставила перед собою Україна.

Виклад основного матеріалу. Розвиток освіти для забезпечення формування людського капіталу завжди був одним із основних векторів соціальної політики України. Це знайшло своє відображення в Цілях ПРООН зі сталого розвитку. В Цілях розвитку тисячоліття до 2015 року Україною в сфері освіти ставилося завдання забезпечення якісної освіти впродовж життя. Для його виконання були зроблені певні кроки у напрямі реформування та розвитку системи освіти, збільшення обсягів вузівської підготовки, що дало змогу охопити загальною середньою освітою більше 98% дітей шкільного віку, а вищою освітою – 40,9% молоді віком 17–24 роки [15]. Однак реформи не подолали проблем, які потребували найшвидшого вирі-

шення для підвищення якості робочої сили. Тому завдання щодо їх вирішення увійшли в систему Цілей сталого розвитку (ЦСР) України до 2030 року, розроблених і прийнятих у 2017 р. Слід відзначити, що ЦСР України 2030 тривалий час обговорювалися й удосконалювалися та були затверджені Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [16].

Освіті присвячена Ціль 4 – «Якісна освіта», спрямована на підвищення доступності якісного дошкільного розвитку, якісної шкільної та професійної освіти для всіх дітей та молоді, підвищення якості вищої освіти та формування у населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності, забезпечення інклюзивності в системі освіти, що є важливим для формування ЛК. Її завдання та індикатори наведено у табл. 1.

Таблиця 1

**Завдання та індикатори Цілі сталого розвитку Україна 2030
«Якісна освіта» [15; 17]**

Завдання	Індикатори	Значення індикаторів			
		2015	2019	2020 орієнтир	2030 орієнтир
Завдання 4.1. Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків	Індикатор 4.1.1. Кількість учнів денних закладів загальної середньої освіти у розрахунку на одного вчителя, на початок навчального року (Частка населення, задоволеного доступністю та якістю послуг шкільної освіти, %)*	8,5	9,39	9,50	Уточнюється
Завдання 4.2. Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей	Індикатор 4.2.1. Показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 5 років та структурними підрозділами юридичних осіб публічного та приватного права, %	70,6	69,1	80,0	95,0
Завдання 4.3. Забезпечити доступність професійної освіти	Індикатор 4.3.1 Відношення кількості вступників до закладів професійної (професійно-технічної) освіти до загальної кількості місць у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, що фінансуються з державних та місцевих бюджетів (Частка домогосподарств, які потерпають через відсутність коштів для отримання членом родини будь-якої професійної освіти, %)*	84	85	86	Уточнюється
Завдання 4.4. Підвищити якість вищої освіти та забезпечити її тісний зв'язок з наукою, сприяти формуванню в країні міст освіти та науки	Індикатор 4.4.1. Кількість українських міст, що є членами Глобальної мережі міст ЮНЕСКО, що навчаються (4.4.1. Місце України у рейтингу Global Competitiveness Report за напрямом «вища освіта» Індикатор 4.4.2. Кількість університетських міст, одиниць)*	-	4	Уточнюється	Уточнюється
Завдання 4.5. Збільшити поширеність серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності	Індикатор 4.5.1. Рівень участі населення у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки, %	9,2	8,6*	10,0	14,0
	Індикатор 4.5.2. Частка населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалось послугами Інтернету, %	48,9	62,6	59,0	80,0
Завдання 4.6. Ліквідувати гендерну нерівність серед шкільних учителів	Завдання 4.6. Частка чоловіків серед шкільних учителів, %	14,79	13,04	17,0	25,0
Завдання 4.7. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів	Індикатор 4.7.1. Частка закладів загальної середньої освіти у сільській місцевості, що мають доступ до мережі Інтернет, %	85,9	95,2	85,0	95,0
	Індикатор 4.7.2. Частка закладів загальної середньої освіти у сільській місцевості, в яких комп'ютери використовуються в освітньому процесі, %	72,3	98,7	65,5	80,0
	Індикатор 4.7.3. Частка денних загальноосвітніх навчальних закладів, в яких організовано інклюзивне навчання, %	-	35,14	40,00	Уточнюється

* Індикатори, які були у першій версії Національної доповіді.

Аналіз завдань та індикаторів Цілі 4 свідчить, що вони спрямовані на розвиток системи освіти та формування людського капіталу, що відповідає потребам України. Однак при цьому система освіти слабо зорієнтована на підвищення якості освіти та формування сучасних компетентностей. Табл. 1 показує, що індикатори до визначених завдань змінювалися, причому не в кращу сторону. Так, для завдання 4.1 щодо доступності якісної шкільної освіти передбачався такий важливий якісний індикатор, як частка населення, задоволеного доступністю та якістю послуг шкільної освіти (у %), однак він передбачає регулярні опитування населення. Його замінено на показник кількості учнів у розрахунку на одного вчителя (індикатор 4.11), який не характеризує підвищення якості шкільної освіти, в містах його збільшення може призвести до надмірного навантаження вчителів. Завдання 4.4 – підвищення якості вищої освіти – взагалі немає відповідного індикатора, оскільки показник кількості міст, що є членами Глобальної мережі міст ЮНЕСКО, що навчаються, лише побічно характеризує якість вищої освіти. Отже, індикатори оцінки завдань сталого розвитку в освіті потребують удосконалення, а сам перелік завдань Цілі 4 слід би було доповнити новим – модернізувати зміст освіти усіх рівнів у відповідності до потреби формування у населення компетентностей для інноваційної економіки, забезпечити адаптивність професійної освіти до вимог і викликів сучасного ринку праці.

Для реалізації ЦСР було створено Міжвідомчу робочу групу з питань ЦСР для координації роботи по досягненню цілей, їх інкорпорацію у чинні державні стратегії та програми, встановлено відповідальність міністерств за завданнями ЦСР. З 2018 р. запроваджено щорічний моніторинг виконання ЦСР, у 2020 р. оприлюднено перший Добровільний національний огляд

щодо Цілей сталого розвитку в Україні, де відзначено, що за підсумком 2019 р. Україна в цілому досягла прогресу за 15-ма з 17-ти цілей, а основним здобутком є скорочення масштабів бідності [17]. Щодо Цілі 4 «Якісна освіта», то відзначалося, що Україна впроваджує концепцію освітньої реформи «Нова Українська школа» та приєдналася до міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018, а з 14-ти індикаторів, які вимірюють прогрес її досягнення, відзначено досягнення за 3-ма цільовими орієнтирами на горизонті до 2020 р., а за 3-ма індикаторами спостерігається негативна динаміка порівняно із 2015 р. Однак, враховуючи невідповідність окремих індикаторів визначеним завданням ЦСР, необхідний глибший аналіз виконання завдань у сфері освіти із залученням інших даних.

Для оцінки досягнення завдання 4.1 – *забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків* нами було використано наявні статистичні дані. Вони свідчать, що у 2020 р. співвідношення чисельності учнів віком 10-14 років до чисельності населення такого віку становило 92,2%, а у віці 15 років – 48,8%, що вказує на *неповне охоплення дітей України середньою освітою* (з різних причин) у денних закладах загальної середньої освіти. У 2020 р. після 9 класу продовжували навчання у середній школі 65,5% (68,1% випускників міської місцевості та 58,2% сільської), 15,1% – в закладах професійно-технічної освіти, 18,7% – в закладах передвищої освіти, при цьому 3,7 тис. випускників 9 класу (1%) не продовжили навчання. [18]

Якість середньої освіти найкраще вимірює зовнішнє незалежне оцінювання. Його результати вказують на недостатньо високі параметри оцінки та слабку позитивну динаміку (табл. 2). Для аналізу результатів ЗНО ми обрали лише 4 предмети: математику, українську та англійську мови, історію України.

Таблиця 2

Результати ЗНО учасників з окремих навчальних предметів за 2018 і 2020 рр., у % до тих, хто склав тест*

Навчальні предмети, роки	Не подолали поріг	Отримали 100 балів	Отримали 101-120 балів	Отримали 150 і більше балів	Отримали 180-200 балів	Середній бал
Математика						
2020	12,7	5,04	24,64	33,51	9,09	138,4
2018	18,48	5,35	24,99	39,17	11,34	140,8
Українська мова						
2020	8,21	1,48	22,60	41,69	13,23	144,0
2018	14,41	2,30	24,74	40,03	12,73	142,4
Історія України						
2020	13,33	4,36	31,52	26,94	5,61	134,4
2018	14,17	3,49	29,39	30,40	5,67	136,0
Англійська мова						
2020	7,29	2,10	20,59	48,06	15,96	147,8
2018	12,65	2,33	20,98	45,63	12,53	145,4

* Розраховано і складено автором за даними Українського центру оцінювання якості освіти [19].

Дані табл. 2 свідчать, що досить значна частка учасників ЗНО (8-14%) не змогла подолати встановлений нижній поріг оцінювання в 100 балів, позитивно, що їх частка порівняно з 2018 р. зменшилася. Найбільше тих, ще не подолали поріг було з історії України та математики (13%). Про якісні показники свідчить середній бал, який є досить низьким – в межах 140 балів, та частка тих осіб, результати яких переви-

щили 150 балів, та тих, що набрали 180-200 балів, яка є невисокою. Найгірші оцінки знань з історії України (менше 6% учасників оцінювання отримали високі бали), а найкращі – з англійської мови, однак складають тести з цього предмету майже в 3 рази менше учасників ЗНО, ніж з української мови. Слід відзначити, що гірші результати оцінювання показують учні сільської місцевості та малих міст.

Аналіз процесів у сфері освіти свідчить про те, що нині відбувається трансформація освітньої сфери для забезпечення нової якості освіти на всіх рівнях: від дошкільної освіти до вищої освіти та освіти дорослих. Упродовж попередніх 5 років в системі початкової і середньої освіти почали відбуватися прогресивні зміни у відповідності до завдань ЦСР. У вересні 2017 р. було ухвалено новий Закон «Про освіту», який визначив основні засади нової освітньої системи, передусім формування Нової української школи – ключової реформи Міністерства освіти і науки. Мета реформи – кожен учень має рівний доступ до якісної шкільної освіти в безпечному, комфортному, інклюзивному та сучасному освітньому середовищі; вчителі школи мають ґрунтовні знання та володіють компетентностями, що потрібні для сучасного життя, є самодостатніми, творчими та креативними особистостями [20].

Інформація з порталу Кабінету Міністрів України свідчить, що в освітній сфері мають місце позитивні зрушення: у початковій школі визначено новий зміст освіти, затверджено Державний стандарт початкової освіти, запроваджено компетентнісний підхід та інтеграцію освітніх галузей. Запроваджено цільові субвенції для покращення матеріально-технічного стану шкіл. Протягом останніх трьох років діють програми із закупівлі меблів, цифрового обладнання, дидактики для початкової школи, програма закупівлі автобусів, у 2020 р. додалась субвенція «Спроможна школа» та субвенція на STEM освіту. Сформовано мережу опорних шкіл, яка у червні 2020 р. мала 912 закладів, сформовано мережу з 610 інклюзивно-ресурсних центрів та

25 ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти в усіх областях України [21]. Забезпечено розвиток та підтримку педагогічних працівників, підвищення їх кваліфікації, а також запроваджено процедуру сертифікації педагогічних працівників. Все це буде сприяти створенню кращих можливостей для реалізації завдання 4.1. Однак, незважаючи на це, проблема доступності до якісної шкільної освіти залишається актуальною, що потребує подальшого реформування системи початкової і середньої освіти та вибору більш об'єктивних критеріїв оцінки завдання 4.1 Цілей сталого розвитку України.

Завдання 4.2 спрямоване на забезпечити доступності для усіх дітей відповідного віку якісного дошкільного розвитку. Наведені в табл. 1 дані свідчать, що показники охоплення дітей відповідного віку дошкільними навчальними закладами не досягли визначених орієнтирів. За звітом органів влади, у сфері дошкільного розвитку відбуваються позитивні процеси: відкрито нові заклади дошкільної освіти (ЗДО), створено додаткові місця для дітей дошкільного віку у діючих закладах. Протягом 2017-2019 рр. в Україні було створено 71 675 додаткових місць для дітей дошкільного віку, що скоротило чергу до ЗДО у 3,5 раза; зросла в 2,1 раза кількість вихованців, які здобувають освіту в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти [21]. Ці здобутки у збільшенні чисельності ЗДО поки що не вирішили проблему, рівень охоплення дітей дошкільною освітою залишається низьким, особливо у сільській місцевості, та далеко відстає від визначених орієнтирів (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка охоплення дітей закладами дошкільної освіти в Україні та в окремих регіонах*

	2016	2017	2018	2019	2020
Україна, міська місцевість	66	68	71	73	69
Україна, сільська місцевість	41	42	43	43	39
Харківська область, міська місцевість	70	71	74	75	72
Харківська область, сільська місцевість	38	39	42	40	37
Вінницька область, міська місцевість	86	88	93	95	87
Вінницька область, сільська місцевість	47	48	48	49	42

* Складено автором за даними Державної служби статистики [22].

Дані табл. 3 показують, що у сільській місцевості залученість дітей до ЗДО на 40-50% є нижчою. Має місце нерівномірність за регіонами: в індустріально розвиненій Харківській області доступність дітей у віці до 5 років до закладів дошкільної освіти є нижчою порівняно з агропромисловим Вінницьким регіоном. За цим показником міста Вінницької області майже наблизилися до цільових орієнтирів 2030 р., однак у сільській місцевості показники вдвічі гірші, що обумовлено об'єктивними причинами демографічного та економічного характеру. Слід відзначити, що рівень охоплення дітей дошкільною освітою значною мірою залежить від зусиль місцевих органів влади, їх фінансових можливостей та розвитку державно-приватного партнерства в регіонах.

Завдання 4.3 – забезпечити доступність професійної освіти оцінюється показником відношення кількості вступників до закладів професійно-технічної освіти (ПТО) до загальної кількості місць, що фінансуються з державних та місцевих бюджетів. При цьому в цільових орієнтирах закладається перевищення обсягів дер-

жавного фінансування над реальним залученням молоді до навчання в ПТНЗ. Однак фінансування місць навчання не вирішує проблему ПТО, оскільки в більшості професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) застарілою є матеріально-технічна і навчальна база, недостатньо високий рівень професійного навчання та слабка його відповідність потребам економіки, що не приваблює молодь до цих закладів. Тому, незважаючи на потребу у кваліфікованих робітничих кадрах, має місце зменшення чисельності ПТНЗ та учнів, що навчаються (табл. 4).

За 5 років кількість ПТНЗ зменшилася на 76 одиниць, кількість слухачів – на 14%, а кількість підготовлених і випущених кваліфікованих робітничих кадрів – на 25,3%. Нині проблема розвитку професійно-технічної освіти в Україні є досить гострою, а сама сфера професійної підготовки – малопривабливою для молоді. Процеси деіндустріалізації економіки зменшують потребу в робітниках індустріального типу, процеси цифровізації та смарт-спеціалізації висувають нові вимоги до кваліфікації працівників, яку не в змозі

Динаміка кількості закладів професійної (професійно-технічної) освіти, їх учнів та підготовлених випускників*

Роки	Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти	Кількість учнів, слухачів у закладах ПТО, тис.	Кількість осіб, випущених із закладів ПТО, тис.
2016	787	285,8	152,8
2017	756	269,4	141,3
2018	736	255,0	133,5
2019	723	245,8	124,0
2020	711	246,9	114,1

* Складено автором за даними Державної служби статистики [23].

надати застаріла система професійного навчання. Тому система ПТО має кардинально змінюватися. Цьому може сприяти програма EU4Skills, яка нині реалізується в Україні.

«EU4Skills: кращі навички для сучасної України» – це спільна програма ЄС та його держав-членів Німеччини, Фінляндії, Польщі та Естонії для підтримки реформи професійно-технічної освіти в Україні. Метою програми є підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні для того, щоб зробити навчання відповідним вимогам ринку праці й допомогти молоді та дорослим реалізувати власний потенціал. Програма розрахована на 2019-2023 рр., її загальний обсяг фінансування складає 58 млн євро, з них 21 млн євро спрямовують на оновлення обладнання та інфраструктури [24]. В системі ПТО нині запроваджується дуальна освіта, запроваджується нові сучасні стандарти професійної підготовки. Це вселяє оптимізм щодо перспектив розвитку системи ПТО та підвищення її якості і відповідності до завдань високотехнологічного розвитку.

Завдання 4.4 спрямоване на підвищення якості вищої освіти та забезпечення її тісного зв'язку з наукою, на сприяння формуванню в країні міст освіти та науки. Однак обраний індикатор зовсім не відображає реальних процесів у сфері вищої освіти (СВО), яка має стійку тенденцію до згорнення. Незважаючи на те, що Україна має розвинену систему вищої освіти, в останні десятиліття вона стикається з низкою проблем: неза-

довільний стан фінансового і матеріального забезпечення вищих навчальних закладів (ВНЗ) обумовило фізичне і моральне старіння матеріально-технічної бази начального процесу; інертність процесів модернізації СВО тривалий час, оновлення організаційних форм і навчальних технологій, змісту освіти обумовили відставання її якості від сучасних потреб суспільства і досягнень інших країн; низький рівень заробітної плати викладачів призвів до відпливу найбільш кваліфікованих кадрів у інші сфери діяльності та до зниження якості навчання; слабкий зв'язок ВНЗ з бізнесом обумовлює невідповідність структури і якості професійної підготовки у ВНЗ сучасним потребам економіки і суспільства. Саме на вирішення цих проблем і мають бути спрямовані заходи в рамках ЦСР, які б стимулювали розвиток цієї важливої сфери.

Статистика свідчить, що в останнє десятиліття відбувається процес згорнення СВО, яке проявляється у зменшенні чисельності ВНЗ і студентів. За останні 5 років кількість студентів коледжів, технікумів, училищ скоротилась на 25%, а університетів, академій, інститутів – на 8%. У ЗВО України нині навчається близько 1450 тис. студентів, однак у 2010 р. їх було 2491 тис., більш ніж на 1 млн осіб [25]. Таке зменшення є загрозою для відтворення людського капіталу України, особливо небезпечним є те, що зменшилася кількість студентів у розрахунку на 10 тис. населення: у 2016 р. цей показник за всіма закладами вищої освіти складав 375 особи, у 2020 – 343 (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка кількості студентів, що навчаються у вищих закладах освіти*

	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	У % до 2015/16
	Коледжі, технікуми, училища					
Кількість студентів – усього, осіб	230 110	217 322	208 601	199 926	173 585	69,1
Кількість студентів на 10 тис. населення	53	51	49	47	41	70,1
	Університети, академії, інститути					
Кількість студентів – усього, осіб	1375160	1369432	1329964	1322324	1266121	88,1
Кількість студентів на 10 тис. населення	322	322	314	314	302	90,1

* Складено автором за даними Державної служби статистики [25].

Прийняття Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), який спрямований на якісну підготовку конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни [26], створило інституційне підґрунтя для модернізації СВО. Згідно Закону створено Національне агентство

із забезпечення якості вищої освіти за моделлю європейських незалежних агенцій забезпечення якості. Прийняті у 2020 р. зміни до цього закону спрямовані на підвищення якості освіти у відповідності до європейської практики, оскільки запроваджують обов'язкову акредитацію навчальних програм, зменшують лі-

цензування освітньої діяльності у СВО, посилюють відповідальність за недотримання академічної доброчесності та передбачають застосування технологій ЗНО для вимірювання результатів навчання, здобутих на бакалаврському рівні, сприяють впровадженню дуальної освіти.

На сучасному етапі в системі вищої освіти відбуваються прогресивні трансформації, спрямовані на підвищення якості професійної підготовки та її відповідності потребам ринку. Значну роль у цьому відіграють євроінтеграційні процеси, у рамках яких університети України стають все більш активними учасниками Програми Європейського Союзу Еразмус+ у сфері вищої освіти з міжнародної академічної мобільності, співпраці між університетами і Європейських студій та інших напрямів і сфер освітньої діяльності. Це сприяє розвитку вітчизняної вищої школи, однак ці процеси слід прискорити. Заходи в рамках ЦСР могли б цьому сприяти, однак для цього *необхідно визначити відповідні показники-індикатори*. Це могли б бути такі: наявність систем якості в українських вишах та їх сертифікації на відповідність вимогам міжнародного стандарту ISO 9001:2008; участь вищих закладів освіти України в Програмі ЄС Еразмус+; позиції України у рейтингу кращих університетів світу. Такі індикатори краще би стимулювали модернізацію СВО для досягнення ЦСР.

В умовах динамічних технологічних змін важливим є *забезпечення поширеності серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності, на що спрямоване завдання 4.5*. Його реалізація має забезпечити вирішення двох проблем: переходу до системи безперервного навчання упродовж життя й формування в умовах безперервних технологічних змін відповідних потребам ринку праці компетентностей; формування у населення цифрових навичок, які вже стали необхідним елементом будь-якої професійної діяльності та невідмінним атрибутом сучасного життя. Саме цим напрямкам освітнього розвитку приділяється особлива увага міжнародних організацій, наприклад, в Інчхонській декларації ЮНЕСКО «Освіта 2030: Забезпечення загальної інклюзивної і справедливої якісної освіти та навчання впродовж життя» (2015 р.). Значна увага такій спрямованості освіти приділяється в ЄС, де Європейська комісія об'єднала різні освітні й навчальні ініціативи в єдину Програму навчання впродовж життя (Life-long Learning Programme), а Рада Європи затвердила навчання протягом життя як один із основних компонентів європейської соціальної моделі для формування якісного людського капіталу. В Стратегії «Європа 2020. Стратегія розумного, стійкого і всеосяжного росту» (Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth) [27] ставилося завдання, щоб не менше 15% дорослого населення до 2020 р. приймали участь у різних формах навчання у системі освіти дорослих.

Згідно національного огляду виконання ЦСР, в Україні відбулося зниження рівня участі населення у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки з 9,2% у 2015 р. до 8,6% у 2018 р. (див. табл. 1). Отже це завдання Цілі 4 не виконується. Фахівці вказують на відсутність законодавчої норми з освіти упродовж життя. Має місце пасивність населення щодо участі в різних формах як формального, так і неформального навчання, а також пасивність

професійно-технічної та вищої освіти в організації навчальних курсів для дорослих. Однак суспільство усвідомлює таку необхідність, тому в останні роки поширюються громадянські ініціативи з освіти для дорослого населення. Таку практику мало місто Мелітополь, яке з 2016 р. долучилося до Глобальної мережі ЮНЕСКО міст, що навчаються. У 2018 р. місцеві ініціативи об'єднали зусилля для створення Центру освіти дорослих (ЦОД) «Перший». У 2020 р. ЦОД «Перший» запустив близько 25 програм, серед яких курси з комп'ютерної грамотності, крою та шиття, ІС-бухгалтерія, програми про здоров'я для людей поважного віку. В 2019 р. Мелітополь визнали одним із 10 найбільш прогресивних міст світу, що розвивають навчання впродовж життя [28]. Ще один приклад діяльності ГО «Центр освіти впродовж життя» був у Сумах, який діяв з 2016 р. при Сумському державному університеті. В переліку навчальних програм центру програми для розвитку так званих soft skills (художні й театральні студії, ораторська майстерність, поетичне мистецтво), курси з програмування, Excel, вивчення мов, здоров'я та дозвілля (зокрема, програма про здоров'я для людей поважного віку), громадянська та цифрова освіта [28].

Слід відзначити, що незважаючи на важливість у концепції освіти упродовж життя освіти для дорослих, МОН практично не опікується цим напрямком. Для розвитку цього напрямку створено Українську асоціацію освіти дорослих, яка 11.06.2021 р. презентувала результати дослідження державної політики у сфері освіти дорослих в Україні. Авторами дослідження виявлено низку проблемних аспектів у формуванні та реалізації державної політики у сфері освіти дорослих в Україні, а саме: відсутність координації у формуванні державної політики у сфері освіти дорослих на національному рівні; відсутність системи централізованого збору статистичних даних щодо освіти дорослих, яка б дозволила формувати обґрунтовану державну політику; обмежене врахування рекомендацій провідних міжнародних організацій щодо освіти дорослих та освіти впродовж життя; суперечливість норм законодавства, що регулює освіту дорослих; незбалансованість розвитку різних складників освіти дорослих, зокрема, через однобічне переважання складників, пов'язаних з різними формами професійного навчання; нерівність умов діяльності державних й комунальних та приватних провайдерів освіти дорослих (зокрема, посилене регулювання діяльності перших і практичне ігнорування других); відсутність механізмів рівного доступу до різних джерел фінансування для провайдерів освіти дорослих незалежно від форм власності і підпорядкування [29].

Завдання 4.6 щодо ліквідації гендерної нерівності серед шкільних учителів не виконується, за цим показником спостерігається регрес, оскільки частка чоловіків серед шкільних учителів зменшилася з 15,8% у 2015 р. до 13% у 2019 р., що обумовлено низьким соціальним статусом педагогічних працівників, значною відповідальністю вчителя перед суспільством за навчання і виховання підростаючого покоління та неконкурентною заробітною платою на ринку праці, що не мотивує чоловіків до педагогічної діяльності.

Завдання 4.7, яке стосується створення у школах сучасних умов навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів, у цілому виконується, окрім інклюзивного навчання. Щодо підключення шкіл до ме-

режі Інтернет та використання комп'ютерів у навчальному процесі, то у 2019 р. досягнуто значення індикаторів, встановлених на 2030 р. В Україні створено платформу Цифрова освіта, яка сприяє цифровізації усієї системи освіти.

Щодо інклюзивної освіти, то вона швидко поширюється, за даними МОН у 2019/2020 навчальному році 35% від загальної кількості закладів загальної середньої освіти організували інклюзивне навчання, однак цільовий показник у 40% на 2020 р. не досягнуто. Станом на 1 січня 2020 р. в інклюзивних класах навчалось 19345 учнів із особливими освітніми потребами, що у 7 разів перевищувало дані п'ятирічної давнини. На початок 2020 р. в Україні були створені 13782 інклюзивні класи [30]. Проблема інклюзивної освіти пов'язана не лише з організаційними і фінансовими можливостями, але й готовністю українського суспільства до залучення у звичайну систему шкільного навчання осіб з особливими освітніми потребами, а також з підготовкою кадрів для інклюзивної освіти. Тому важливо прийняти Національну стратегію розвитку інклюзивної освіти на період до 2030 р. та план заходів до неї, що дозволить консолідувати зусилля центральних та місцевих органів влади, закладів освіти, громад, міжнародних та українських громадських організацій щодо розвитку інклюзивної освіти.

Зроблений аналіз розвитку системи освіти України для формування людського капіталу в контексті Цілей сталого розвитку показує, що мають місце як досягнення, так і певні упущення, які потребували подальшої діяльності держави та суспільства з удосконалення освітнього процесу та приведення його до більшої відповідності вимогам постіндустріального суспільства знань. На це орієнтували державні стратегії і програми розвитку. Так, в МОН було оприлюднено завдання на 2022 р., серед яких: розбудова сучасного освітнього середовища в закладах професійної освіти, схвалення Стратегії розвитку вищої освіти на період до 2030 року, розгортання участі України в програмі Горизонт Європа та створення відповідної інфраструктури, посилення інтеграції закладів професійної, вищої освіти та наукових установ із промисловістю (бізнесом) [31].

Однак ця діяльність була перервана військовою агресією Росії проти України та розв'язанням повномасштабної війни, яка призвела до значних руйнувань і втрат в соціально-економічній інфраструктурі, яка забезпечує відтворення людського капіталу. Війна несе найбільші ризики і загрози для функціонування системи освіти і формування людського капіталу, оскільки знищує соціальну інфраструктуру та населення, яке є фізіологічною основою людського капіталу. Війна унеможливує досягнення будь-яких Цілей сталого розвитку, оскільки призводить до масштабних матеріальних, фінансових і людських втрат, руйнування поселень та територій, природних екосистем та надмірного забруднення навколишнього середовища різними видами зброї.

Негативний вплив на освітню систему та її інфраструктуру пов'язаний з таким: руйнуванням закладів дошкільної, середньої, професійно-технічної та вищої освіти; призупиненням навчального процесу внаслідок воєнних дій; втратою частини педагогічного та професорсько-педагогічного персоналу навчальних закладів унаслідок мобілізації та смерті; міграцією значної кількості населення і дітей в інші регіони та

країни, що призводить до значних переривів у навчанні; окупацією територій та кардинальною трансформацією навчального процесу під примусом окупантів.

За даними Міністерства освіти і науки України (МОН), станом на кінець квітня 2022 р. внаслідок обстрілів та бомбардувань пошкоджено 1556 закладів освіти, 102 з них повністю зруйновано. В тому числі: зруйновано 17 закладів дошкільної освіти, пошкоджено 526 заклади; зруйновано 74 закладів загальної середньої, позашкільної та спеціалізованої освіти; пошкоджено 739 закладів. 1172 заклади освіти знаходяться на тимчасово окупованій території. Станом на 30.04.2022 р. за кордон виїхали 644 500 учнів та 24 667 педагогічних працівників закладів ЗСО. Більшість дітей-біженців втратили на значний час можливість навчатися, а педагоги – можливість займатися своєю професійною діяльністю. Постраждала також діяльність закладів професійно-технічної освіти: зруйновано 6 закладів П(ПТ)О, 86 – пошкоджено; у більшості закладів було порушено навчальний процес, хоч у більшості регіонів він відновився (у закладах профтехосвіти 7 областей його частково поновлено). Зазнала руйнувань і система вищої освіти: пошкоджено 86 закладів фахової передвищої та вищої освіти, зруйновано 2 заклади; у більшості ЗВО навчання здійснюється в дистанційній формі. [32].

Відбулося не лише руйнування матеріальної бази, але й втрати викладацького складу та студентів, як в якості мирного населення, так і в якості захисників України. В зоні воєнних дій регулярними є порушення навчального процесу, а на окупованих територіях – знищення українських підручників і методичних матеріалів, примусовий перехід на інші програми і стандарти навчання. Отже, система освіти зазнає великих втрат від війни, що унеможливує виконання завдань сталого розвитку щодо підвищення якості освіти. В умовах війни система освіти України немає змоги забезпечити якісний процес формування людського капіталу, що разом з втратами населення призводить до значного зменшення людських капітальних активів України, що формує загрозу для відновлення і розвитку національної економіки у майбутньому.

Висновки. Проведене дослідження проблем формування людського капіталу України у сфері освіти в контексті завдань ЦСР за період 2015–2020 рр. висвітлює певні досягнення та упущення. Виявлено, що не всі завдання достатньою мірою орієнтовані на підвищення якості людського капіталу, не до всіх завдань визначено інформативні показники-індикатори, які б давали змогу об'єктивно оцінити зміни, що відбуваються у сфері освіти, передусім це стосується якості шкільної, професійно-технічної та вищої освіти. Найбільші досягнення у сфері освіти України пов'язані з цифровізацією процесу навчання. В досліджуваному періоді (2016–2020 рр.) недостатнім був рівень охоплення дітей молодшого віку дошкільною освітою, слабким був перехід до безперервної освіти та залучення до навчання дорослих, а також розвиток інклюзивної освіти. Однак ці проблеми поступово вирішувалися і система освіти на всіх рівнях була налаштована на модернізацію освітнього процесу та наближення його до європейських стандартів. Цей процес був перерваний війною, розв'язаною Росією, яка принесла великі руйнування і втрати матеріальної бази, людських ресурсів системи освіти та значні пору-

шення освітнього процесу. Все це унеможлиблює виконання завдань сталого розвитку щодо підвищення якості освіти та обмежує можливості формування людського капіталу України. Слід відзначити, що Міністерство освіти і науки України в цих складних умовах робить значні зусилля по підтримці освітнього процесу. Однак ті виклики, які повстали перед країною в усіх сферах, у тому числі і в освіті, потребують глибокого аналізу ситуації та пошуку нових шляхів їх вирішення з урахуванням досвіду країн, що пройшли через таке випробування. Тому подальше дослідження проблем розвитку освіти і формування людського капіталу, які породжені війною, та обґрунтування напрямків і механізмів їх подолання залишається актуальним науково-прикладним завданням.

Список використаних джерел

1. The Global Competitiveness Report, Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/in-full/section-2-human-capital>.
2. Цілі сталого розвитку. ПРООН в Україні. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>.
3. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes. Strasbourg, 20.11.2012 COM (2012) 669 final // European Commission, 2012. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012D0669&from=FR>.
4. Report The Human Capital Index 2020 Update : Human Capital in the Time of COVID-19. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34432>.
5. Проект развития человеческого капитала. Группа всемирного банка. 2018. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/7710986/30498/33324RU.pdf?sequence=13&isAllowed=y>.
6. The Global Human Capital Report 2017. URL: <https://weforum.ent.box.com/s/dari4dktg4jt2g9xo2o5pksjpatvawdb>.
7. Васильєва О. І., Рибка А. О. Аналіз сучасних проблем формування та розвитку людського капіталу в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 4. С. 93–97. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.4.93>
8. Олієвська М. Г. Бондаренко Д. В. Сталий розвиток людського капіталу: міжнародні ініціативи та національні тренди. *Наукові праці НДФІ*. 2020. № 1 (90). С. 76-86. DOI: <https://doi.org/10.33763/npndfi2020.01.076>.
9. Кандиба, С. & Шараєнко, О. Закордонний досвід розвитку людського капіталу як основи сталого економічного розвитку. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-6>.
10. Удосконалення шляхів розвитку людського капіталу як фактор підвищення мобілізаційного потенціалу України : монографія / за заг. ред. С. В. Чолій, Ю. М. Перга. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 196 с.
11. Дослідження сфери освіти в Україні. До більшої результативності, справедливості та ефективності (РЕЗЮМЕЗ). 2019. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf>.
12. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.
13. Українська освіта в умовах війни : монографія / за наук. ред. С.О. Терепищого. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 234 с.
14. Освіта і війна в Україні (24 лютого — 1 квітня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/osvita-i-vijna-v-ukra%D1%97ni.pdf>.
15. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. Київ: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. 176 с.
16. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
17. Цілі сталого розвитку. Добровільний національний огляд. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku>.
18. Загальна середня та професійна (професійно-технічна) освіта в Україні у 2020 році. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
19. Український центр оцінювання якості освіти. Портал відкритих даних. URL: <https://testportal.gov.ua/zvity-dani/>.
20. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Міністерство освіти і науки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
21. Реформа освіти та науки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diialnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti>.
22. Дошкільна освіта в Україні у 2020 році. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
23. Заклади професійної (професійно-технічної) освіти. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
24. Програма EU4SKILLS. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/eu4skills>.
25. Вища освіта в Україні у 2019 році. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
26. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#>.
27. Європа 2020. Стратегія розумного, стійкого та інклюзивного росту. URL: http://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009/.
28. Солodka В. Що таке центри освіти дорослих і як вони працюють в Україні. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/09/9/242257/>.
29. Відбулася презентація дослідження «Державна політика у сфері освіти дорослих в Україні». Українська асоціація освіти дорослих. URL: <http://www.uaod.org.ua/novini/vidbulasya-prezentaciya-doslidjennya-derjavna-politika-u-sferi-osviti-doroslih-v-ukrani/>.
30. Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>.
31. Основні здобутки у сфері освіти і науки у 2021 році та ключові напрями роботи на 2022 рік. URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/01/17/Pidsumky.2022.pdf>.

32. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 25 – 30 квітня 2022). URL: <https://drive.google.com/file/d/1CdM7kBteZdkSX8I2qzBCUEDV11Chybpl/view>.

References

1. The Global Competitiveness Report, Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/in-full/section-2-human-capital>.

2. Tsili staloho rozvytku. PROON v Ukraini [Goals of sustainable development. UNDP in Ukraine]. Retrieved from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> [in Ukrainian].

3. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes. Strasbourg, 20.11.2012. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0669&from=FR>.

4. Report The Human Capital Index 2020 Update : Human Capital in the Time of COVID-19. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34432>.

5. Proyeckt razvitiya chelovecheskogo kapitala [Human capital development project]. (2018). *World bank group*. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30498/33324RU.pdf?seq> [in Russian].

6. The Global Human Capital Report 2017. Retrieved from <https://weforum.ent.box.com/s/dari4dktg4jt2g9xo2o5pksjpatvawdb>.

7. Vasylieva, O. I., Rybka, A. O. (2021). Analiz suchasnykh problem formuvannya ta rozvytku liudskoho kapitalu v Ukraini [Analysis of modern problems of formation and development of human capital in Ukraine]. *Investysii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 4, pp. 93–97. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.4.93> [in Ukrainian].

8. Oliievska, M. H. Bondarenko, D. V. (2020). Staly rozvytok liudskoho kapitalu: mizhnarodni initsiatyvy ta natsionalni trendy [Sustainable development of human capital: international initiatives and national trends]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*, 1 (90), pp. 76–86. DOI: <https://doi.org/10.33763/npndfi2020.01.076> [in Ukrainian].

9. Kandyba, S. & Sharaienko, O. (2021). Zakordonnyi dosvid rozvytku liudskoho kapitalu yak osnovy staloho ekonomichnoho rozvytku [Foreign experience in the development of human capital as the basis of sustainable economic development]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, Issue 26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-6>. [in Ukrainian].

10. Cholii, S. V., Perha, Yu. M. (Eds.). (2020). Udoskonalennia shliakhiv rozvytku liudskoho kapitalu yak faktor pidvyshchennia mobilizatsiinoho potentsialu Ukrainy [Improvement of the ways of human capital development as a factor of increasing the mobilization potential of Ukraine]. Kherson, Helvetyka. 196 p. [in Ukrainian].

11. Doslidzhennia sfery osvity v Ukraini. Do bilshoi rezultatyvnosti, spravedlyvosti ta efektyvnosti (REZIU MEZ) [Study of the field of education in Ukraine. Towards greater effectiveness, fairness and efficiency (SUMMARY)]. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf> [in Ukrainian].

12. Kremen, V. H. (2016). Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]. Kyiv, Pedahohichna dumka. 448 p. [in Ukrainian].

13. Terepyshchyi, S. O. (Ed.). (2020). Ukrainska osvita v umovakh viiny [Ukrainian education in the conditions of war]. Kyiv, Publishing House of M. P. Drachomanov National University of Applied Sciences. 234 p. [in Ukrainian].

14. Osvita i viina v Ukraini (24 liutoho — 1 kvitnia 2022) [Education and war in Ukraine (February 24 - April 1, 2022)]. Retrieved from <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/osvita-i-vijna-v-ukra%D1%97ni.pdf> [in Ukrainian].

15. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid [Goals of sustainable development: Ukraine. National report]. (2017). Kyiv, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. 176 p. [in Ukrainian].

16. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30 veresnia 2019 roku № 722/2019 [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030: Decree of the President of Ukraine dated September 30, 2019 No. 722/2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [in Ukrainian].

17. Tsili staloho rozvytku. Dobrovilnyi natsionalnyi ohliad [Goals of sustainable development. Voluntary National Review]. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cca007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalohoRozvitku> [in Ukrainian].

18. Zahalna serednia ta profesiina (profesiino-tekhnichna) osvita v Ukraini u 2020 rotsi. Statystychna informatsiia [General secondary and professional (vocational and technical) education in Ukraine in 2020. Statistical information]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

19. Ukrainskyi tsentr otsiniuvannya yakosti osvity. Portal vidkrytykh danykh [Ukrainian Center for Evaluation of the Quality of Education. Open data portal]. Retrieved from <https://testportal.gov.ua/zvity-dani/> [in Ukrainian].

20. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. *Ministry of Education and Science*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20seredniya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

21. Reforma osvity ta nauky [Reform of education and science]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> [in Ukrainian].

22. Doshkilna osvita v Ukraini u 2020 rotsi [Preschool education in Ukraine in 2020]. *Statistical information*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

23. Zaklady profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Institutions of professional (vocational and technical) education]. *Statistical information*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

24. Prohrama EU4SKILLS [EU4SKILLS program]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/eu4skills> [in Ukrainian].
25. Vyshcha osvita v Ukraini u 2019 rotsi [Higher education in Ukraine in 2019]. *Statistical information*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
26. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine "On Higher Education"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#> [in Ukrainian].
27. Yevropa 2020. Stratehiiia rozumnoho, stiikoho ta inkliuzyvnoho rostu [Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth]. Retrieved from http://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009/ [in Ukrainian].
28. Solodka, V. Shcho take tsentry osvity doroslykh i yak vony pratsiuiut v Ukraini [What are adult education centers and how do they work in Ukraine]. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/09/9/242257/> [in Ukrainian].
29. Vidbulasia prezentatsiia doslidzhennia «Derzhavna polityka u sferi osvity doroslykh v Ukraini». Ukrainski asotsiatsiia osvity doroslykh [The presentation of the study "State policy in the field of adult education in Ukraine" took place. Ukrainian Association of Adult Education]. Retrieved from <http://www.uaod.org.ua/novini/vidbulasya-prezentaciya-doslidjennya-derjavna-politika-u-sferi-osviti-doroslih-v-ukrani/> [in Ukrainian].
30. Inkliuzyvne navchannia [Inclusive education]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannia> [in Ukrainian].
31. Osnovni zdotuky u sferi osvity i nauky u 2021 rotsi ta kliuchovi napriamy roboty na 2022 rik [Main achievements in the field of education and science in 2021 and key areas of work for 2022]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/01/17/Pidsumky.2022.pdf> [in Ukrainian].
32. Ohliad potochnoho stanu sfery osvity i nauky Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii (za 25 – 30 kvitnia 2022) [Overview of the current state of the sphere of education and science of Ukraine in the conditions of Russian aggression (for April 25–30, 2022)]. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1CdM7kBteZdkSX8I2qzBCUEDV11ChybpI/view> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.05.2022

Формат цитування:

Антонюк В. П. Проблеми формування людського капіталу України в системі освіти та його ризики в реаліях війни. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1 (42). С. 161-170. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).161-170](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).161-170)

Antoniuk, V. P. (2022). Problems of the Formation of Human Capital of Ukraine in the Education System and its Risks in the Realities of War. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (42), pp. 161-170. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).161-170](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).161-170)